

KÖZÉPKORTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
9.

Középkortörténeti tanulmányok 9.

*A IX. Medievisztikai PhD-konferencia
(Szeged, 2015. június 17-19.)
előadásai*

Szerkesztette:

Szanka Brigitta

Szolnoki Zoltán

Juhász Péter

Olvasószerkesztő:

Bíró Dorottya

Szegedi Középkorász Műhely

2017

A kötet megjelenését támogatta:
Szegedi Tudományegyetem Medievalisztikai PhD-programja

A kötetben olvasható tanulmányokat lektorálták:

Almási Tibor, Csernus Sándor, Gálffy László, Hunyadi Zsolt, Katona Tünde,
Olajos Teréz, Petrovics István, Polgár Szabolcs, Tóth Sándor László, Sebők
Ferenc, Szabados György, Wolf Mária, Zimonyi István

© A szerzők
© A szerkesztők

Tartalomjegyzék

Politika- és hadtörténet	9
INCZE JÁNOS A trónra kerülés ára	11
KATONA-KISS ATILLA Oguz – besenyő háborúk a VIII–IX. században*	29
PERÉNYI KÁROLY Vetélkedő Jagellók –Újabb szempontok az 1490-1492-es háborúkról	51
PINTÉR-NAGY KATALIN A pánya és a parittyá szerepe a középkori nomád népek harcmódorában...	75
POZSÁR DÁNIEL Észrevételek az 1101. évi második reguláris hullám eredményeiről, illetve az anatóliai muszlim megosztottságról.....	89
RÓZSA MÁRTON Az Anemas-féle összeesküvés és a Dukas család	107
SZOLNOKI ZOLTÁN Városok közötti kapcsolat és politikai intrika a Cancellieri-vendetta leírásaiban	123
Jog- és egyháztörténet	139
MALÉTH ÁGNES Egy elfeledett pápai adószedő: Bonaiutus de Casentino	141
NÓTÁRI TAMÁS Jogtörténeti és filológiai adalékok az orvoslás kérdésköréhez a Lex Baiuvariorumban.....	157
TEISZLER ÉVA Az astatio falsi termini 14. századi oklevelek alapján.....	173
N.VIDA BEÁTA A Dunajeci monostor története	183

Társadalomtörténet, művelődéstörténet, történeti földrajz199

B. HALÁSZ ÉVA

A körösi várjobbágyok nemzetségei.....201

HALMÁGYI MIKLÓS

„.... hogy sokáig élj azon a földön,...” Az időskor megítélésének néhány szempontja a korai magyar történetírásban □219

JUHÁSZ PÉTER

A 9-10. századi magyarság életmódjáról - Írott forrásaink tanúsága237

KOPECZNY ZSUZSANNA

„Zeudi”, egy középkori nemesi rezidencia a Maros-völgyben.263

SZABADOS GYÖRGY

„Szkítia három tartománya”285

SZANKA BRIGITTA

Utak és biztonság kérdése I. Károly uralkodásának első időszakában303

SZEBERÉNYI GÁBOR

Zala és Somogy megye a Dráván túl. Megjegyzések a szlavóniai igazgatástörténet Árpád-kori rekonstrukciójának néhány kérdéséhez319

A körösi várjobbágyok nemzetségei*

A nemzetség olyan szociológiai egység, melynek tagjait összeköti a tényleges vagy fiktív őstől való leszármazás tudata. A magyar történelem folyamán két ízben találkozunk a nemzetségekkel. Egyrészt a honfoglaló magyarság élt nemzetségi szervezetben; másrészt a forrásokban *de genere*, *de generatione*, illetve *de progenie* elnevezésekkel illetett, a későbbi századokban létezett úri nemzetségek kerülnek a szemünk elé. A kettő közötti kapcsolat mibenléte, egyáltalán annak megléte régóta vita tárgya. Vannak, akik az úri nemzetségeket a honfoglaló *genusok* egyenes folytatásainak tartják, mások pedig a két alakulat egymástól való függetlensége mellett érvelnek.¹ A szakirodalom mai álláspontja szerint a nemzetségi szerveződés a 13-14. században a nemesek és a Drávától északra élő várjobbágyok körében is széles körben elterjedt volt.² Létrejöttének és elterjedésének okát többfelé keresték a kutatók. Akadtak, akik kezdetleges vezetéknevet, megkülönböztető nevet láttak benne.³ Györffy György úgy vélekedett, hogy a *genusok*nak egyfajta defenzív jellege volt. Ugyanis a 13. században a kortársak a honfoglaló és az úri nemzetségek folytonossága mellett érveltek, ezzel pedig a kezükön lévő birtokok tulajdonjogának ősiségét igyekeztek igazolni és így birtokállományukat megvédeni.⁴ Gerics József több ponton vitatta Györffy elképzeléseit⁵, ahogyan Kristó Gyula is.⁶ Kristó művelődéstörténeti alapon közelítette meg a *genusok* létrejöttének kérdését. Szerinte „*a feltörekvő világi birtokosság ennek révén veszi birtokába először saját múltját, s majd később az egész magyar múltat.*” Emellett azonban volt egy aktuálpolitikai vonulata is a kérdésnek, mivel a nemzetségek feltűnésével körülbelül egyidőben kezdődött a királyi birtokállomány nagymértékű eladományozása. A nemesek a *genusok* létrehozásával saját családjuk ősiségét demonstrálták, egyszersmind biztosították az uralkodót arról, hogy jó kezekbe adja a birtokokat. Ezzel elkülönítették magukat a jövevény családoktól, az új arisztokráciától, akiknek nem volt az országban történelmük, és emiatt a régiek szemében kevésbé voltak méltóak az adományra. Kristó harmadik tényezőként számolt még a divathatásával is, a *de genere* megjelölés szerinte az előkelőség egyik mutatója lehetett. Az

* A szerző a MTA-HIM-SZTE-MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa.

¹ A korábbi álláspontok összefoglalásával: KRISTÓ 1983, 26-31, 43-47. A honfoglaló és az úri nemzetségek összehasonlítása, a korábbi szakirodalommal: ZSOLDOS 1996., A honfoglaló és az úri nemzetségek folytonossága kérdésként felmerül: TRINGLI 2000, 671. A *genus* szót kimutathatóan a nemzetségen kívül család, utód, ivadék értelemben is használták. (általánosan l.: LEXICON Vol. IV. F-H. Bp., 1993. *genus* címszó. (197-198.) Továbbá: GERICS 1966, 3-6., GYÖRFFY 1966, 29. Fügedi Erik a *genusok* harmadik jelentésével is számolt, mely a 15-16. században élte virágkorát és különbözött az előző két alakulattól. Fügedi a klán szóval magyarította a latin terminust. (FÜGEDI 1999, 9-10.)

² ZSOLDOS 1999, 128.

³ KARÁCSONYI 1995², 12.; ERDÉLYI 2013, 117-118.

⁴ GYÖRFFY 1959, 14., GYÖRFFY 1966, 27-28., Hasonló birtokvédelmi megfontolásokat lát a nemzetségek létrejötte mögött Wertner Mór is. (WERTNER 1891, I/VIII.)

⁵ GERICS 1967, 583-598.

⁶ KRISTÓ 1983, 34-35.

arisztokraták szokását később utánozták a kisebb nemesek, tőlük pedig a várjobbágyok vették át. Így a 13. században folyamatosan nőtt a *genus*ok száma, a 14. században a családok kialakulásával megállt a folyamat.⁷

A várjobbágyok nemzetségei a 13. században tűntek fel az oklevelekben széles körben, köszönhetően annak, hogy a várszervezet felbomlása idején, amikor sok várjobbágyot ért statusában támadás, a várjobbágyi nemzetségekhez (vagyis a várszervezet legelkelőbb részébe) való tartozás védhette meg birtokában és állásában az illetőt. A nemesi nemzetségek és a várjobbágyi nemzetségek azonban nem voltak teljesen azonosak.⁸ A Drávától északra élő várjobbágy nemzetségeket Karácsonyi János számlálta elő a magyarországi *genus*okat összegyűjtő munkájában, összesen 13-at.⁹ Györffy György 14 várjobbágyi *generatió*ról beszélt a nemzetségekről írott dolgozatában, de ezeket nem nevezte meg.¹⁰ Utóbb a Karácsonyi által felsorolt nemzetségekhez csatolta a Kér nemet (Sopron m.), illetve a Nánabeszter nemet kivette a várjobbágyi *genus*ok sorából.¹¹ Legutóbb Zsoldos Attila élt megalapozott kritikával a fenti felsorolással kapcsolatban, mivel néhány esetben nem várjobbágyi *genus* is helyet kapott rajta, továbbá több olyan várjobbágyi nemzetség is felbukkan a forrásokban, melyek nem szerepelnek a Karácsonyi János által összeállított listában. Összesen 12, önálló nemzetségnévvel szereplő várjobbágyi *genus*t számlált össze, de több olyan, a nemzetségek jellegzetességeit felvonultató rokonsági csoport ismert, amelyeknek az esetében a fennmaradt oklevelek nem teszik ki a *de genere* fordulatot. Ezek a csoportok sem zárhatóak ki a várjobbágyi *genus*ok sorából, viszont minden egyes ilyen rokonság esetében vizsgálni kell, hogy tényleges nemzetségről vagy csak (nagy)családi csoportról beszélünk-e.¹²

A Drávától délre élő, azaz a szlavóniai várjobbágyok nemzetségeivel eddig nem foglalkozott kimerítően a kutatás. Karácsonyi János összeállította a szlavóniai („tótországi”) nemzetségek listáját is, melyben a Buchka, a Chanov, a Dersivoj, a Kamarcsa (Kamarcha), és a Tholonygh *genus*okat sorolta a Körös megyei nemzetségek közé.¹³ Ezek között azonban a témánkhoz tartozó, a körösi várkerülethez tartozó várjobbágyi/-nemesi nemzetségeket hiába keressük. Karácsonyi munkájának várjobbágyi *genus*okat bemutató fejezetében pedig csak a Drávától északra élő nemeket emelte be,

⁷ KRISTÓ 1983, 35-36.

⁸ A különbségek mutatója az is, hogy várjobbágynemzetségekről készült összeírást ismerünk, ám urali nemzetségekről készültet nem. ZSOLDOS 1999, 114-passim.

⁹ Ezek a Csörnóc (Churnug) (Vas m.), Kürt (Churt) (Sopron m.), Csabi (Zala m.), Dobra (Bács m.), Etre (Pozsony m.), Herény (Vas m.), Magyar (Pozsony m.), Nána-Beszter (Esztergom és Pilis m.), Nolcsa (Pozsony m.), Otrókocs (Gömör m.), Pudur (Pozsony m.), Varas (Pozsony m.), Zágráb-Korpás (Gömör m.). (KARÁCSONYI 1995², 1075-1103.

¹⁰ GYÖRFFY 1959, 12.

¹¹ GYÖRFFY 2000, 256-258.

¹² A Nánabeszter nem mellett a Nolcsa, a Pudur, a Varas, az Otrókocs *genus*t is kivette a várjobbágyi/várjobbágyi eredetű nemzetségek sorából. A Csabi nemzetségénél megkérdőjelezhető a várjobbágyi eredet. Kimaradt a Woyn (Nógrád m.), Bús (Nyitra m.), Martonos (Zala m.) *genus* és az ismeretlen nevű, magát „János hadnagy nemzetségeként” azonosító nem (Zala m.). (ZSOLDOS 1999, 115-119.) Zsoldos szerint tehát a következő, biztos nemzetségnévvel rendelkező várjobbágyi *genus*okat ismerjük: Csabi, Martonos, Bús, Churnug, Dobra, Etre, Herény, Magyar, Kér, Kürt, Woyn, Zágráb-Korpás. (ZSOLDOS 1999, 125.)

¹³ KARÁCSONYI 1995², 1105-1119. A körösi várjobbágyok Körös várispánság területén éltek, mely kisebb volt, mint a 14. századból ismert Körös megye. A körösi és a kemléki várispánságban a várjobbágy és a várnemes fogalmára lásd: B. HALÁSZ 2010, 14.

így témánkhoz tartozó várjobbágy nemzetségek innen is kimaradtak. Jelen dolgozatban a körösi várispánsághoz¹⁴ tartozó várjobbágyok nemzetségeit mutatom be, továbbá megvizsgálom, mi volt a helyzet a körösihez hasonlóan szintén hosszú időn át királyi (báni) kezelésben lévő és legjobban dokumentált másik várispánságban, (Nagy)kemlékben.

A körösi várjobbágyok a 13. században tűnnek fel a vitán felül állóan hiteles oklevelekben,¹⁵ nemzetségeikről ugyanakkor az Árpád-korban nem hallunk.¹⁶ A 14. században azonban már négy *genus*¹⁷ (*generatio*¹⁸) nevesíthető: a Hegen, a Máté, a Ceuth¹⁹ és a Prelsa nem. A magyarországi várjobbágy nemzetségekkel kapcsolatban is felmerül a kétely, hogy „valódi” *genus*okról beszélhetünk-e esetükben vagy csak együtt élő nagycsaládokról. Bár a szakirodalomban nem tisztázott, melyek a nemzetség kritériumai, milyen feltételeknek kell megfelelnie egy nemzetségnek, néhány olyan jellegzetességet megkülönböztethetünk, melyek a *genus*okra általában jellemzőek. Ezek: 1. nagyság; 2. egyéni, stabil névhasználat; 3. a rokonság kezén összegyűlt birtokok mennyisége; 4. a rokonság beleegyezése az adásvételbe; 5. az öröklés jogának számontartása és érvényesítése.²⁰

¹⁴ Körös várispánsága nem azonos a 14. századból ismert Körös megyével, az előbbi egység szűkebb területen feküdt, mint az Anjou-kori megye, melybe más várispánságok is beleolvadtak.

¹⁵ Első ízben 1225-ben tűnnek fel nevesített körösi várjobbágyok, de az oklevél gyanús hitelű. (CDCr III. nr. 221. Hitelére lásd: Reg. Arp. I/1. nr. 574-hez írott megjegyzés) Körös (vár)ispánság központja a forrásokban 1223-tól említett Körösvár volt. (*castrum Kris* - CDCr III. nr. 207.) (*Locusként* 1209-ben szerepel először: „*ad viam, que ducit ad Crisiensem locum*” CDCr III. nr. 74.). A várjobbágyok, mint csoport először 1238-ban tűnnek fel az oklevelekben, amikor Jaxa vicebántól követelnek vissza bizonyos birtokokat. (*iobagiones castri de Kyris* - CDCr IV. nr. 67.) 1249-től kezdődően pedig már név szerint szerepelnek hiteles oklevelekben a várjobbágyok. (1249. júl. 18. (CDCr IV. nr. 351.) A várnépek először 1268-ban tűnnek fel a dokumentumokban. (CDCr V. nr. 941.)

¹⁶ Junk körösi *comes* 1260-ban kelt oklevelében olvashatunk egy bizonyos Grobech nemzetségről (*genus*), melynek egyik tagja eladja birtokát egy másik nemzetségtagnak. Mivel az ügylet két korábbi és az akkor hivatalban lévő *comes terrestris* tudtával (*iuxta cognitionem*) történt, feltételezhető, hogy az illetők a várjobbágyok körébe tartoztak. A Grobech *genus* a későbbiekben azonban nem bukkan fel, így nem lehet eldönteni, hogy rokonság vagy nemzetség értelemben használták. (CDCr V. nr. 61.)

¹⁷ pl.: *de genere Prelsa* (1374. jan. 17. Diplomatarium nr. 18.), *de genere Hegen* (1430. márc. 31. Diplomatarium nr. 57.).

¹⁸ pl.: *iobagio castri de Kamechnicha generationis Matheus* (1380. aug. 20. DF 286 093.), *nobilis castri generationis Hegen* (1418. ápr. 6. Diplomatarium nr. 47.).

¹⁹ Az oklevelekben a nemzetség elnevezése ingadozó, megtaláljuk a Ceuth (Diplomatarium nr. 28.), a Cheuth (Diplomatarium nr. 20.) és a Cueth (Diplomatarium nr. 40.) alakokat is. A *comes terrestris* nevét a fentiekől eltérő írásmóddal tartotta fenn saját kiadványa. (Chuet, Diplomatarium nr. 1.) A dolgozatban a leggyakrabban használt formában (Ceuth) hivatkozom a *genusra*.

²⁰ Vö.: ZSOLDOS 1999, 115. A szakirodalomban eddig különböző álláspontok fogalmazódtak meg azzal kapcsolatban, hogy mely alakulatokat tekinthetjük *genus*oknak. Karácsonyi János szerint a következők voltak jellemzőek a nemzetségekre: 1. vérségi kötelék. 2. a nemzetség tagjainak elővásárlási joga nemzetségtársuk földjére. 3. a nemzetségtag magtalan halála esetén a többi nemzetségtag örökölte birtokait. 4. közös, családi monostor, 5. osztatlan, közös birtok. Ugyanakkor a *de genere* (és változatai) által nemzetségnek nem minősített rokonsági csoportok esetében is megtaláljuk a fenti jellemzőket. (KARÁCSONYI 1995², 11-12. Györffy György véleménye szerint: „1. valamely nagynevű őstől származtatják magukat. 2. Közös nemzetségnevük és címerük van 3. Öröklött családi birtokukat nemzetségi jogon birtokolják. 4.

Nagyság

Elsősorban felmerül a rokonság nagyságának kérdése, nevezetesen az, hogy a nemzetségeként feltűnő rokonság többet jelentett-e, mint egy együtt élő családi közösség. A körösi várjobbágyok esetében a *generációk* nagyobb, szélesebb kört öleltek fel, mint egy (akár nagy) családi közösség. Mindegyik nemzetségnek több olyan ága ismert, melyek között ma már nem tudunk konkrét genealógiai kapcsolatot kimutatni, de mindannyian egyazon nemzetségből származónak vallották magukat. A körösi várjobbágyok esetében szerencsés körülményként tarthatjuk számon, hogy több olyan rokonság van, melynek leszármazása hosszú időn, esetenként a 13. század végétől a 16. század elejéig nyomon követhető, a családok és birtokviszonyaik meglehetősen jól dokumentáltak. A nemzetségek különböző ágain belül is kialakulnak alágak, családok, melyeknek sorsa a többi alágtól, családtól különbözőképpen alakul(hat)ot, így körösi várjobbágyok nemesítése általában áganként/családonként történt, nem pedig nemzetségenként.²¹ A Máté nembe tartozó Pezk *comes* leszármazottai közül Mike fia Miklós Zára 1346-os ostromakor mutatott hősiességért került a nemesek sorába testvéreivel együtt.²² A család másik ágán György fia Bálint csak 1411-ben szerezte meg a nemességet maga és testvérei számára.²³

A négy nemzetségen belül, a hosszú időn keresztül figyelemmel követhető családokon kívül találkozunk olyan töredék családfákkal is, ahol a leszármazást csak 2-3 nemzedéken keresztül ismerjük. Adatok hiányában ma már nem dönthető el, hogy ezek a *genushoz* tartozó nagyobb családfák közül melyikhez köthetők. A következőkben az egyes nemzetségekhez tartozó családfákat sorolom fel, a töredékeket kihagyva. Az 1430 előtt nemesített családok esetében a nemesítés idejét is feltüntettem.

A Hegen nemhez tartozott a Ladineci família (Ladina fia Iván leszármazottai), László fia Márton leszármazottai (a Ladineci családdal a nemzetségen belül is szorosabb rokonságban álltak) és Vitk leszármazottai. A nemen belül nincs bizonyos tudomásunk nemesítésről 1430 előtt, de a Ladineci családnál felmerül a gyanú.

A Máté nemzetséghez Pezk *comes*²⁴ leszármazottai tartoznak - köztük a Poljanai családdal (nemesítés: 1411²⁵) és a Raveni családként számon tartott Mike fia Miklós családjával (nemesítés: 1346²⁶), továbbá Demeter *comes terrestris* családja (nemesítés: 1417)²⁷. A

A nagyobb nemzetségek vagy kiemelkedő nemzetségtagok nemzetségi monostort építenek, ezt közösen birtokolják, és ide temetkeznek. 5. Jellegzetes személynevek ismétlődnek a nemzetségben.” (GYÖRFFY 1959, 14.) Karácsonyi maga is elismerte, hogy nem minden nemzetség szerepel a forrásokban nemzetségnévvel együtt. Györffy György listájával szemben Kristó Gyula élt kritikával, és megállapította, hogy a legtöbb nem csak nemzetségekre, hanem a családokra is igaz. Ő maga egyetlen ismérvet nevez meg, mely a nemzetséget biztosan jellemzi: a nemzetség *de genere* minősítését. (KRISTÓ 1983, 28.) Zsoldos Attila megfogalmazása szerint „nemzetség az, amit a szakirodalom annak tart”. (ZSOLDOS 1999, 115.)

²¹ Luxemburgi Zsigmond 1430-ban a körösi és a kemléki várnemesek összességét az országos nemesség soraiba emelte (DF 231254).

²² 1346. júl. 6. (CDCr XI. nr. 231., AOKLT. XXX (1346) 501.)

²³ 1411. dec. 8 (inkább 15.) DF 230922., megjegyzések: ZsO III. 3051.)

²⁴ A család leszármazási tábláját lásd: B. HALÁSZ 2015.

²⁵ 1411. dec. 8 (inkább 15.) DF 230922., megjegyzések: ZsO III. 3051.)

²⁶ 1346. júl. 6. (CDCr XI. nr. 231., AOKLT. XXX (1346) 501.)

Máté nemhez sorolható *Zedlariouchi* családnak legalább négy ágát ismerjük, de a közöttük lévő genealógiai kapcsolat ma már nem állapítható meg.²⁸

A Prelsa nemhez a Cseberkovci (nemesítés: 1405²⁹), a Martinovci (nemesítés 1417³⁰) családok sorolhatóak, továbbá a Hegen nembe tartozó Ladinovci családdal rokonságot tartó *Wilkozlouchi* família és Márton leszármazottai.

A legtöredékesebben a Ceuth nem családjairól értesülünk, a töredékeken kívül Gurgen leszármazottai és Fábián diák családja sorolható ide.

Névhasználat³¹

A nemzetségek másik jellegzetessége az önálló, stabil és a nemzetséghez tartozó családok által kizárólagosan használt nemzetségnév, amihez hozzátartozik a nemzetség oklevelekben *genus*ként vagy *generatio*ként való szereplése is. A körösi várjobbágyok mind a négy nemzetségére áll a fenti kritérium mind a két része. A négy *genus* közül három vér szerinti vagy feltételezett őse és egyúttal névadója (Ceuth/Cueth, Hegen és Prelsa) bizonyosan *comes terrestris* volt a 13. század második felében, Cuethnek még saját nevében kiadott oklevelét is ismerjük.³² A negyedik őst azonban hiába keressük a *comes terrestrisek* között. Meglehet, hogy a források pusztulása miatt nem maradt nyoma hivatalviselésének. Azonban ismerünk egy bizonyos Pezk *comest*, aki 1269 előtt volt a várkerület előjárója és családjának történetét még a 16. század elején is nyomon követhetjük. A későbbi oklevelek alapján egyértelmű, hogy a família a Máté nemzetséghez sorolható. Pezk *comes* Máté nevű fiától származó ág a 14. század elején *comes terrestrist* adott, majd a század közepén a nemesség soraiba emelkedett. Mindezt figyelembe véve lehetséges, hogy vagy Pezk fia Máté maga is *comes terrestris* volt, vagy a kollektív emlékezet az apa és a fiú személyét összemosta, és a fiút (Máté) tisztelte meg apja (Pezk) hivatalával.³³

²⁷ 1417-ben kapott a család adománybirtokot Zsigmondtól. (1417. júl. 25. (DL 100408., ZsO VI. 734.)

²⁸ 1413. máj. 5. (DF 230929.), 1417. márc. 6. (DF 231034.)

²⁹ 1405. febr. 27. (DF 230857.)

³⁰ Szántói Lack Dávid bán oklevélben már befejezett tényként közlik a nemesítést. 1417. júl. 7. (DF 282149. ZsO VI. 734.)

³¹ A szakirodalomban a Drávától északra élő nemzetségek neveiről eltérő véleményeket olvashatunk. Györffy György szerint a többször előforduló (és nagyobb) nemzetségek általában a birtokszerző, I. István kori ős nevét tüntették fel a *de genere* után. (GYÖRFFY 2000, 253.) Az egy faluban birtokló kismanesek és várjobbágyok nemzetségének neve pedig egyezett azzal a faluval, ahol éltek. (GYÖRFFY 1966, 26-27. GERICS 1967, 584.) Kristó Gyula ezzel több ponton is vitába szállt. Véleménye szerint több nemzetség neve is helynévi eredetű. A személynévi eredet ellen szól az is, hogy a korai vármegyék nevei és a nemzetségek nevei között nem találunk tömeges egyezést, csak 4 nemzetség van, amelynek a neve megegyezik egy megye nevével. Vagyis a nemzetségek általában nem az I. István-kori, birtokszerző ős nevét viselték. (KRISTÓ 1983, 37-39.) Meglátása szerint a nemzetség ősenek kiválasztásában inkább a családi tradíciónak, emlékezetnek volt szerepe. (KRISTÓ 1983, 42.) Ez utóbbival egyezik meg a körösi várjobbágyok nemzetségeinek elnevezési gyakorlata is.

³² 1274. szept. 1. (Diplomatarium nr. 1.)

³³ Pezk *comes* családjára lásd: B. HALÁSZ 2015.

A nemzetségek neveivel a 14. század közepén találkozunk először, a Hegen *genus* nevét fenntartó első oklevél 1344-ben kelt,³⁴ a Prelsa nemzetséget első ízben 1374-ben említik,³⁵ a Mátét és a Cueth nemet pedig egyaránt 1377-ben.³⁶ A több nemzedéken keresztül ismert várjobbágy családok Pezk fia Máté közvetlen leszármazottainak kivételével nem köthetőek össze vita nélkül nemzetségük névadó őseivel, feltehetően nem a közvetlen leszármazottai voltak, hanem annak tágabb családjából (fivérek, unokatestvérek) eredeztethetőek.³⁷ Miért volt fontos mégis a körösi várjobbágyok számára, hogy igazolják egy *comes terrestris*től való leszármazásukat? A magyarországi várjobbágyok kialakulása során azok a várszervezetbe állt közsabadok, akik nem viseltek tisztséget, nem részesültek a kötött szabadság elérhető legmagasabb fokában. A tisztséget viselők és leszármazottaik adták viszont a várjobbágyok rétegét, mely kezdetben szűk volt, ám az idő előrehaladásával egyre gyarapodott.³⁸ A körösi várjobbágyok nemzetségtudatának kialakulásában szerepet játszhatott annak igazolása, hogy egy tisztséget, méghozzá köreikben a legfontosabb tisztséget betöltött személytől származnak, és így jogosan illetik meg őket kiváltságaik.³⁹ A 15. század elején tűnnek fel az oklevelekben a nemzetségnévvel és *de*+helységnév összetétellel egyidőben azonosított személyek. 1417-ben a Mindszenti Ádám *comes terrestris* előtt feltűnő várjobbágyokat „*de Zedlareyouch in [!] genere Matheus*-nak írták.⁴⁰ Ezzel párhuzamosan egyre több esetben a nemzetségnév feltüntetése elmarad, pusztán a *de*+helységnév azonosító elemet adják meg azt oklevelek.⁴¹ A legtöbbször azonban más forrásból azonosítani lehet, hogy a kérdéses személy(ek) mely nemzetség tagja(i) volt(ak). A 15. század elejétől több család a megyei fórumokon való feltűnés esetén bizonyosan elhagyja a nemzetség megjelölését; és a szokásos keresztnév, apa keresztnéve és *de*+helységnév összetétellel azonosítják magukat.⁴² Mások ellenben még ekkor is nemzetségnevet használnak. Általánosan megfigyelhető, hogy a nagyobb, jelentősebb családok használják a helységneves azonosítást. A kisebb családok, akiknek leszármazását nem ismerjük olyan hosszán, maradnak a nemzetségnév használatánál.⁴³

³⁴ 1344. márc. 20. (Diplomatarium nr. 7.)

³⁵ 1374. jan. 17. (Diplomatarium nr. 18.)

³⁶ Mind a kettő: 1377. jan. 13. (Diplomatarium nr. 20.)

³⁷ A Máté nem többi családjának Pezk fia Mátéhoz való genealógiai kapcsolata a források alapján jelenleg nem rekonstruálható.

³⁸ ZSOLDOS 1999, 27.

³⁹ A Drávától északra élő várjobbágyok körében a hadnagyi tisztségnek hasonlóan nagy jelentősége volt. Lásd: ZSOLDOS 1999, 120.

⁴⁰ 1417. márc. 6. (Diplomatarium nr. 45.). Továbbá lásd pl.: *Symon filius Anthonii nobilis castri generationis Hegen de Radimowch* (1426. máj. 16. Diplomatarium nr. 56.)

⁴¹ Engel Pál vizsgálata szerint az 1321-1450 közötti időben a Valkó megyei nemesség körében a keresztnév+apa neve+birtoknév, illetve a keresztnév+birtoknév volt a két legjellemzőbb névforma. A *genus* megnevezése már ekkor sem volt jellemző. (ENGEL 2003, 582-583.)

⁴² Slíz Mariann vizsgálatai szerint a 14. században ez a fajta névhasználat a megyei nemességre jellemző, akik főleg megyéjükön belül vettek részt a közéletben, ezért azonosításukhoz apjuk neve és lakóhelyként szolgáló birtokuk neve is elégséges volt. (SLÍZ 2008, 187-188.)

⁴³ 1412-ben például a Prelsa nem tagjai közül Balázs fia Benedek, Lukács fia Gergely, Péter fia Bálint és Péter fia Jaxa szerepelnek, a mellett, hogy a Máté nembe tartozó Demeter comes leszármazottai közül Lökös fia László *de Ozugyow*-ként szerepel az oklevélben, holott a család nemesítésére csak később került sor. (DF 230916., ZsO. III. 2796.)

Birtoklás

A körösi nemzetségekre jellemző, a földbirtokkal kapcsolatos tudnivalókat ebben a fejezetben tárgyalom összefüggően. Valószínű, hogy a körösi *genusok* is közösen bírták földjeiket a korai időkben.⁴⁴ A későbbiekben a nemzetségtagok egymás melletti birtoklása figyelhető meg, egy-egy esetben a közelebbi rokonok (de nem testvérek) közösen bírt ingatlanjáról is tudunk. Ilyen volt például a Hegen nembe tartozó Ladina fia Iván és László fia Márton, akiknek közös birtoka első ízben 1324-ben került elének, leszármazottaik pedig még közel száz év múlva is kezükben tartották azt.⁴⁵ Szintén a Hegen nemzetségbe tartozó Orbán fiai 1330-ban eladták birtokuk 2/3-ad részét, az oklevél pedig a birtok határait is rögzítette. A kérdéses ingatlan szomszédos birtokosai mind a Hegen nemhez tartoztak.⁴⁶ Szintén a nemzetségek korai közös birtoklására mutatnak azok az adatok, melyek egy-egy birtoknak a fekvését úgy határozzák meg, mint amely az egyik nemzetség területén feküdt. 1377-ben a Ceuth nembe tartozó Pál fia Gurdak iktattatta a Máté nem területén fekvő birtokrészét (*de dicto genere Matheus*), mely anyjának leánynegyedeként került az ő és féltestvére kezére, később pedig annak adományából teljesen Gurdaké lett.⁴⁷ Poljánai Balázs fia Pál *comes terrestris* előtt *Prasinczai* Balázs fia Jakab elzálogosította *Heretynch* nevű birtokát 1418-ban, mely az oklevél megfogalmazása szerint „*inter generatione nobilium castri de genere Hegen*”⁴⁸ feküdt. 1430-ban *Gwnnyaki* János fia György *comes terrestris* előtt a Hegen nembe tartozó Bangor asszony és fia, továbbá Miklós és gyermekei birtokaik határjárását kérték, a kérdéses ingatlanokat úgy jellemezték, mint amelyek *in ... genere Hegen* találhatók. A szomszédos birtokosok között egy sor olyan személy tűnik fel, akik más források alapján bizonyosan Hegen nembeliekként azonosíthatók.⁴⁹ Amikor 1435-ben *Pausynchi* Pál fia Benedek *comes terrestris* írásba rögzítette több várjobbágy birtokügyben történő megegyezését, akkor a kérdéses birtokok és birtokrészek elhelyezkedését az „*ubilibet in dicta generatione Matheus*” fordulattal adja meg.⁵⁰

⁴⁴ Erre mutatnak azok az adatok, amikor a 13. század elején a várjobbágyok általános birtoklásával találkozunk. (pl.: 1238-ban közösen perlik Jaxa albánt bizonyos birtokok miatt. CDCr IV. mr. 68-69.)

⁴⁵ István körösi ispán eredeti oklevele a birtok határjárásával és iktatásával kapcsolatban: 1324. okt. 1. (DL 38712.). A császári káptalan a leszármazottak kérésére átírja István körösi ispán előző oklevelét: 1419. jan. 18. (DL 38721.) További példák is ismertek: a Hegen nembeli Egyed fia Vitus és Mixa fia György közös birtoklása 1324-ből (1324. okt. 1. DL 38712.); Domsa fia Wlkoi, Zuden fia Aderian, János fia Benedek 1330-ban közösen vesznek birtokot, de már 1324-ben is előkerülnek együttesen szomszédos birtokosként. (1330. máj. 21. Diplomatarium nr. 3., 1324. okt. 1. DL 38712.)

⁴⁶ 1330. máj. 21. (Diplomatarium nr. 3.) A birtok szomszédosai Ladina fia Iván; Márton fiai (köztük Diank); Zuden fia Oderian (máshol Aderian); Domsa fia Wlkoi; Cristen fia Jakab voltak. Zuden fia Oderian, Ladina fia Iván, Márton fia Diank (és így testvérei is) 1344-ben a Hegen nemzetség tagjaként szerepelnek (*de genere*) (1344. márc. 20. Diplomatarium nr. 7.) A másik két határos 1324 óta az oklevelesen is Hegen nembelieként említettek birtokai mellett tulajdonoltak birtokok. (l.: 1324. okt. 6. DL 38712.)

⁴⁷ „*ad predictam generationem Matheus*” szállnak ki az iktatással megbízottak. 1377. jan. 13. (Diplomatarium nr. 20.)

⁴⁸ 1418. febr. 1. (Diplomatarium nr. 46.)

⁴⁹ 1430. márc. 31. (Diplomatarium nr. 57.)

⁵⁰ 1435. szept. 5. (Diplomatarium nr. 59.)

Bár a várjobbágy nők házasságkötései a korszak általános gyakorlatának megfelelően kevésbé jelennek meg a forrásokban, több ízben előkerülnek az anyagban. Több példát is ismerünk a *genusok* közötti házasságkötésekre, melyek hozzájárultak az egységes nemzetségi birtoklás bomlásához. Ugyanis ezekben az esetekben a nő kikerült addigi nemzetségéből és gyermekeit (de a fiúkat mindenképpen) már apjuk *genus*ának tagjaiként tartották számon a későbbiekben. Ha a leánynegyedek az apai birtokból természetben adták ki,⁵¹ akkor azok a későbbiekben sokszor az azt kapó nőnek az apa nemzetségét követő fia vagy fiai kezén fognak feltűnni. Ilyen „vegyes házasság” volt a Hegen nembe tartozó Dénes szabó (*sartor*) Annos lányának frigye a Pelsa nemből való Jakab fia György szabóval. A dolog azért is érdekes, mert a házaspár az asszony rokonaitól erdőt vásárolt, és az eladásra kerülővel szomszédos egyik erdő is a házaspár kezén volt. Így az eredetileg Hegen nem kezén található, valaha egybefüggő birtoktestbe a Pelsa nemhez tartozó család birtoka ékelődött.⁵² 1408-ban Ladina fia Iván és László fia Márton leszármazottai több ízben is együttesen lépnek fel különböző fórumokon. A családhoz tartozó Wlkozlaus fia János fia György egy ízben Hegen, egyszer pedig Pelsa nembeli-ként szerepel az oklevelekben.⁵³ Az eset magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy György édesanyja a Hegen nemhez, azon belül is Ladina vagy Márton leszármazottai közé tartozott, édesapja pedig a Pelsa nem tagja volt. 1377-ben Csirke Péter körösi ispán és Márton fia András *comes terrestris* adott ki oklevelet, miszerint a Ceuth nemből származó Pál fia Gurdak azt kérte tőlük, hogy küldjék ki megbízottjaikat, akik iktatnak számára egy bizonyos birtokrészt, mely a Máté nem területén fekszik (*de dicto genere Matheus*). A birtokot Salvia asszony kapta leánynegyedként, és tőle származott le fiaira, Bolog (dict.) Péter fia Pálra és a már említett Pál fia Gurdakra. Salvia asszony a Máté nem tagjaként ment feleségül először az ismeretlen nemzetségi hovatartozású Bolog (dict.) Péterhez, majd másodszorra a Ceuth nembe tartozó Pálhoz. Pál fia Gurdak pedig féltestvére halála (az oklevélben Péter fia Pált *condam*ként említik) után a birtokrész egyedüli tulajdonosa lett. Az oklevél a birtok határait nem tartotta fenn, így Salvia asszony szűkebb családjára nem tudunk a szomszédosok alapján következtetni.⁵⁴

A nemzetség közös birtoklásra mellett igen hamar kialakultak az egyes családok és csak egyes nemzetségtagok kezén lévő, elkülönült birtoktestek is. A Hegen nembeli Ladina fia Iván például egymagában, valamint testvéreivel, továbbá a nemzetség más ágába tartozó rokonnal közösen is tulajdonolt földet. Így egy 1330-as oklevélben olvashatunk Ladina fia Iván és Márton fiainak földjéről (*iuxta terram Ivan filii Ladina et filiorum Martini*), Iván saját birtokáról (*iuxta terram Ivan prenotati*) és testvéreivel közösen bírt ingatlanáról is (*terra hereditaria Ivan sepefati cum fratribus suis*).⁵⁵

A Drávától északra élő társaikhoz hasonlóan⁵⁶ a körösi várjobbágyoknak is elővételei joguk volt a nemzetségben belüli birtokokra, ugyanis az adásvételeket rögzítő oklevelek-

⁵¹ Lásd: B. HALÁSZ 2012, 320.

⁵² Diplomatarium nr. 47.

⁵³ Pelsa nem: 1408. ápr. 10. (DL 38715., császári káptalan), Hegen nem: 1408. máj. 7. (Balázs fia Bálint körösi *comes terrestris*, Diplomatarium nr. 28.)

⁵⁴ „ad infrascriptam statutionem cuiusdam possessionarie portionis Krugouch vocate de dicto genere Matheus habite condam Pauli filii Petri dicti Bolog, filii videlicet nobilis domine Salvia vocate, matris scilicet annotati Gurdak, ipsi per eandem nobilem dominam Salvia matrem ipsorum pro quarta filiali devolute eidem Gurdak fiendam” (1377. jan. 13. Diplomatarium nr. 20.)

⁵⁵ 1330. máj. 21. (Diplomatarium nr. 3.)

⁵⁶ ZSOLDOS 1999, 129.

ben általánosan megjelenik a *genus* tagjainak hozzájárulása, akik a korai időszakban általában a birtok szomszédosait és határosait is jelentették.⁵⁷ A beleegyezés hiányában pedig a birtokot eladó magára vállalta nemzetségtagjainak terhét.⁵⁸

Természetesen a birtokosztály sem volt ismeretlen a körösi várjobbágyok körében, mind a nemzetség két ága közötti osztályra, mind pedig egy családon belül két fivér között végrehajtott osztályra ismerünk példákat. A Máté nem Demeter ágához tartozik a fivérek közötti birtokosztály egyik legtisztább példája. 1354-ben Demeter fiai, István és Miklós osztottak meg az apjuk által rájuk hagyott birtokon a körösi ispán színe előtt. Ekkor Istvánnak és utódainak jutott *Glogoncha* nevű birtok egy része a malommal és *Raan* birtok; Miklósnak pedig Ozúdo (*Ozudio*), *Glogoncha* birtok másikrésze és az Ókörösfalu közelében fekvő föld.⁵⁹ Az ügy azonban nem ért véget ekkor, a testvérek s örökseik torzsalkodni kezdtek a birtokosztály miatt, és 1378-ban Körös megye hatósága előtt újabb megegyezés született, melyben István ága az összes birtok egyharmad részét kapta meg, Miklós pedig a kétharmadát.⁶⁰ Nem tudjuk, hogy az egyenlőtlen osztás hátterében mi állt, annyi azonban bizonyos, hogy a későbbiekben Miklós ága lesz a jelentősebb, közülük kerül ki a 15. század elején a nemességszerző is. A család ágakra szakadása és elkülönülése okozta azt is, hogy Demeter feleségének leánynegyedével kapcsolatban külön-külön adtak ki oklevelet, egyenként nyugtatva az asszony családját annak megfizetése felől.⁶¹ Azonban a nemzetség többi ágával szemben közösen léptek fel, 1380-ban a Fábíán ággal megtett birtokosztályt foglaltatták írásba Benedek fia Hero János *comes terrestris*ssel. A két ág genealógiai kapcsolata jelenleg nem rekonstruálható, csak az bizonyos, hogy mind a ketten ugyanabba a *genus*ba tartoztak.⁶²

A szlavón és ezen belül a körösi várjobbágyok halála esetén fiúgyermekük örökölték birtokukat. Ez a Drávától északra fekvő országrészben is ugyanígy volt. Erre a Drávától délre is ugyanazt az okot, vagyis a birtoknak, mint XY fiának/fiainak birtoka azonosítását lehet idézni.⁶³ Ez már az 13. század második felében megfigyelhető, ugyanis 1266-ban IV. Béla király egy olyan várföldet adományozott el, melyet „Takács fiainak földjeként” tartottak számon.⁶⁴ Az örökös nélkül elhaltak birtokai visszaszálltak a Koronára, egészen 1273-ig, amikor bán oklevelében kimondta, hogy a szlavóniai nemesek és várjobbágyok örökös nélküli elhunytá esetén földjük (*terra hereditaria*) a nemzetségen belül marad.⁶⁵

⁵⁷ pl.: 1344. márc. 20. (Diplomatarium nr. 7.)

⁵⁸ pl.: 1411. júl. 2. (Diplomatarium nr. 33.)

⁵⁹ 1354. márc. 30. (DL 100058.)

⁶⁰ 1378. jún. 8. (DL 100166.)

⁶¹ István ága: 1378. aug. 3. (CDCr XV. nr. 287.). Miklós ága: 1380. jún. 21. (CDCr XVI. nr. 97.)

⁶² 1380. nov. 4. (Diplomatarium nr. 23.)

⁶³ „circa possessionem filiorum Benedicti” 1355. nov. 28. (Diplomatarium nr. 8.)

⁶⁴ 1266. CDCr V nr. 883. („quandam terram filiorum Takach castri sui Crisiensis ad quatuor aratra sufficientem”)

⁶⁵ „Item portio hereditaria sine herede decedentis generationi sue debeat remanere.” 1273. ápr. 19. (CDCr VI. nr. 26.)

Adózás⁶⁶

A körösi (és általában a) várjobbágyok jogállásának jellemző vonása volt, hogy adófizetési kötelezettséggel tartoztak. A hadkötelezettségen kívül ez különböztette meg őket az ország valódi, teljes jogú nemeseitől. Ugyan az adófizetés nem sorolható a nemzetségek általános jellemzői közé, de a köröseik esetében a *genusok* adtak keretet annak lerovásához. A 14. században adófizetési kötelezettségük nem kerül a szemünk elé,⁶⁷ azonban bizonyosan volt ilyen, hiszem a fizetési kötelezettség egyetlen, 13. századi említése után a 15. század elején ismét felbukkan. Az oklevelekben minden esetben a „*datium et servitium*”, illetve ennek ragozott formái szerepelnek az adóterhekkel kapcsolatban. 1408-ban Balázs fia Bálint *comes terrestris* előtt a Hegen nemzetség több tagja eladta egyik szántóföldjüket, annak minden tartozékával és haszonvételével, továbbá az utána fizetendő *datiummal* és *servitiummal* együtt, melyet a nemzetségen belül kellett megfizetni (*simulcum datio et servitio ad unum parvulum vulgo venus dictum inter generatione pervenire debendo*). Ugyanez az oklevél egy másik adásvételt is magába foglalt. Az eladók kikötötték, hogy a vevők évente egyszer az adófizetés idején adójukhoz járuljanak hozzá egy bizonyos összeggel (*ad datia seu servitia inter generationem emergentia*). Az adófizetés ideje csak ebből a forrásból ismert: ezek szerint azt ősszel, Szent Márton napján (*in festo beati Martini*) kellett leróni a Hegen nem tagjainak, de valószínűleg a többi körösi várjobbágnak is.⁶⁸ A Ceuth nembe tartozó Adorján fia Benedek és fia: Tamás eladták birtokrészüket Fábián deáknak 1411-ben „*simulcum datio et servitio ... de eisdem inter generationem provenire debendo*”.⁶⁹ 1430-ban a Hegen nembe tartozó Bangor asszony, Barnabás fia: György, valamint Miklós fia: Tamás és lánya: Margit a *comes terrestris*től birtokaik meghatározását és iktatását kérték. János fia: György *comes terrestris* kiküldte embereit, akik visszatérve jelentették, hogy a kérdéses birtokokat bejárták, a szükséges helyeken új határjeleket emeltek, majd minden tartozékukkal és haszonvételükkel, „*simulcum datiis et servitiis ... de eisdem inter generationibus provenire debendis*” iktatták a kérelmezők részére.⁷⁰ Azok a várnemesek, akiknek nemzetségét az oklevelek nem adják meg, ugyanúgy részei maradtak a szervezetnek. Ezt jól mutatják azok az oklevelek, melyekben ők adnak el ingatlant. 1409-ben Diankovci Pál fia: Máté várnemes a *comes terrestris* előtt eladta Salamonovc (*Salamunouc*) falu határában fekvő minden birtokrészét, annak tartozékaival együtt, „*necnon datio et servitio ... de eisdem inter generationem provenire debendo*.”⁷¹ 1414-ben Balázs fia: Bálint *comes terrestris* előtt Diankovci Márk fia: Péter fiai és unokái kiadták a leánynegyedét Egyed fia:

⁶⁶ A körösi várjobbágyok adófizetési kötelezettségéről bővebben lásd: B. HALÁSZ 2012, 316–318.

⁶⁷ A korszakban a nagykemléki várjobbágyok köréből értesülünk ilyenről. Anjou István herceg Lubizlaus fia Iván fia: Lepsech részére adományozott bizonyos szolgálatokkal terhelt birtokot, melynek azonban sem nagysága, sem minősége nem maradt ránk. Lepsech 1355-ben Nagykemlék hatósága előtt kijelentette, hogy rokonát Ozul fia: Balázst „*assumpsisse in fratrem adoptium et de quadam sua possessione Lubeuschicha ... directam dimidium partem dedisse, tradidisse et assignasse ac statuisset eidem ... Blasio filio Ozul de qua possessione de omnibus daciis et serviciis mediam partem solvet dictus Lepsech et residuum mediam partem solvet dictus Blasius*.” 1355. ápr. 28.: CDCR. XII. nr. 218.)

⁶⁸ 1408. jún. 13. (Diplomatarium nr. 29. ZSO. II. 6156.)

⁶⁹ 1411. júl. 2. (DF 282396.; ZSO. III. 637.)

⁷⁰ 1430. márc. 31. (DL. 38718.)

⁷¹ 1409. jan. 16. (Diplomatarium nr. 31.) Tartalmában ugyanaz Mindszenti Miklós fia: Ádám *comes terrestris* 1411. júl. 8-án kelt oklevele (Diplomatarium nr. 34.)

Péter lányainak és leszármazottaiknak. A birtokrészekkel együtt a velük járó adóterhek teljesítése is az új tulajdonosokra hárult a továbbiakban.⁷²

Nagykemlék

Ahogy fentebb említettem, a szakirodalom álláspontja szerint a nemzetségi szervezet a nemesek és a várjobbágyok körében általános elterjedt volt a 13-14. században. Körös várispánságában a nemzetségi szervezet átfogta a várjobbágyság egészét, a források tanúsága szerint jelen volt az élet jó néhány területén. Mennyire volt általános a Dráván túl lakó várjobbágyok körében a nemzetségi rendszer? Ha szemügyre vesszük a másik, hosszú időn keresztül királyi (báni) kezelésben lévő várispánságot, Nagykemléket, amellyel kapcsolatban a legtöbb oklevelet ismerjük, meglepő dolgot tapasztalunk. Noha több adat áll rendelkezésre a kemléki várjobbágyok sorsáról, mint a körösiekéről, körükben mégsem bukkanunk nyomára az utóbbiaknál megismert aktív, erős, hosszú időn keresztül fennálló nemzetségi rendszernek. A nemzetséget (is) jelölő *genus*, *generatio* kifejezések előfordulnak a Kemlékkel kapcsolatba hozható oklevelekben, ugyanakkor korántsem olyan gyakran, mint a Körösre vonatkozó forrásokban, és több esetben bizonyíthatóan nem nemzetséget, hanem csak rokonsági csoportokat jelölnek. 1264-ben egy bizonyos Hudizlaus *generatiójának* földjéről értesülünk, mely határjárás során határpontként tűnik fel. A nemzetség a kemléki várispánsággal összefüggő forrásokban többet nem bukkan fel, ezért nem tudjuk eldönteni, hogy nemzetség vagy család értelemben használták.⁷³ Két évvel később már bizonyosan tetten érhetjük a szó jelentéstartamát. 1266-ban Péter kemléki *comes* egy birtok zálogba adását foglalta írásba, az oklevélben leírták a kérdéses ingatlan határait is. A határos birtokok között jelenik meg egy bizonyos Voyn és rokonai földje is (*ad terram Voyni et cognatorum eius, iuxta terram Voyni et cognatorum eius*), akik végül hozzájárulásukat adták a zálogosításhoz (*Voyn et omnis generatio ipsorum*). Vagyis ebben az esetben a *generatio* és a *cognatus* fogalmakat egymás szinonimájaként használták.⁷⁴ 1339-ben Finech kemléki várjobbágy négy fia kérte a várispánság hatóságától azon birtokaik bejárását, melyet nagyapjuktól és nagybátyjuktól örökölték. Ennek végrehajtásakor megjelentek a vérrokonok (*cognati et consanguinei*), akiket azonban egy ízben sem minősítettek *genus*-nak vagy *generatió*-nak az oklevelekben.⁷⁵ 1384-ben egy bizonyos *Modrugouch generatio* bukkan fel a kemléki várispánság hatóságának oklevelében, amikor a várnagy és a *comes terrestris* a Viszokai (*de Wizoka*) Fábián fia *Matbey* várjobbágygal szemben állókat úgy definiálta, mint *omnes ibidem in villa seu de generatione Modrugouch in capite Wizoka existentes*.⁷⁶ Mint fentebb láttuk Körösben több esetben úgy határozták meg egy birtok, birtokrész helyét, hogy melyik nemzetség területén feküdt. Mivel az okleveles anyagban ez a *Modrugouch* nemzetség nem bukkan elő többet, így nem tudjuk, hogy ténylegesen nemzetségről vagy csak szűkebb rokoni egységről beszélhetünk. A

⁷² A birtokrészeket „*cum omnibus earum utilitatibus videlicet terris arabilibus ... necnon datio et servitio... de eisdem inter generationem provenire debendo*” kapták meg Péter lányai és unokái. 1414. jan. 17. (Diplomatarium nr. 41.)

⁷³ DF 251983. (CDCr V. nr. 800.)

⁷⁴ DF 218516. (CDCr V. nr. 886.), ZSOLDOS 1999, 114.

⁷⁵ 1339. okt. 13. (CDCr X. 495-497. (nr. 348.), AOKLT. XXIII (1339) 627.) Szintén vérrokon minősítéssel szerepel a csoport Ákos Mikcs bán 1342. aug. 9-én kelt oklevelében. (DF 283739. AOKLT. XXVI (1342) 425.)

⁷⁶ 1384. aug. 16. (DF 230642.)

generatio szó a 15. század elején is előfordul a kemléki várnemességgel kapcsolatban. 1406-ban György fia Tamás *comes terrestris* színe előtt Miklós fia Mátyás és Dénes fia Mátyás *cum tota generatione ipsorum* jelentek meg. A Pataki várjobbágycsaládokkal kapcsolatos oklevelekben a *genus/generatio* szó nem fordul elő többet, ezért valószínűleg ebben az esetben is inkább családot jelenthet a kifejezés.⁷⁷

Ha még tágabb körben, a 14. századi Körös megye, illetve egész Szlavónia területén vizsgálódunk, azt találjuk, hogy az Árpádok korában viszonylag gyakran szerepelnek az oklevelekben különféle várjobbágy nemzetségek, azonban ezek száma az időben előre haladva csökken. Valószínűleg ebben közre játszott az is, hogy a szlavón várjobbágyságok birtokai is egyházi vagy magánkézbe kerültek és csak keveseknek sikerült a király (bán) függésében maradniuk. A körösi várjobbágyságok esetében a királyi függés miatt maradhattak meg a nemzetségek.⁷⁸

Eredet⁷⁹

Eddig még nem foglalkoztam a körösi várjobbágy nemzetségek eredetével. A Drávától északra létrejött úri és várjobbágy nemzetségek eredetéről a szakirodalomban eltérő vélekedéseket olvashatunk. Ezek szerint a nemzetség(nevek) lehetnek a vezetéknév kezdetleges formái, a birtokállomány megvédésére tett kísérletek és a múlt „birtokbevétele” egy formája. A 14. században a nemzetségek eltűnnek, és helyüket a családok veszik át. A körösi várjobbágyságok nemzetségei azonban pont a 14. században tűnnek fel, és a 15. század közepéig még bizonyosan léteztek, vagyis akkor, amikor máshol már eltűntek.⁸⁰

A szakirodalom a 13. század végére teszi a Drávától északra fekvő országrészben a várispánságok bomlását, mellyel megszűnt a várjobbágyságok létalapját adó szervezet. Birtokosi jogállásuknak alapja így egy fiktív szervezethez való kötődés lett, mely széles támadási felületet adott a kezükön lévő ingatlanokat megszerezni kívánó, földre éhes szomszédjaik számára. Több, várjobbágyság ellen folytatott statuspert ismerünk, melynek kimenetele nem minden esetben volt kedvező a *iobagio castri* réteghez tartozók számára, földhöz való jogukat már nem ismerték el a várszervezethez kötődésük alapján.⁸¹

⁷⁷ 1406. okt. 5. (DF 286098.)

⁷⁸ Szeberényi Gábor egyik dolgozatában megemlíti a rojcsai várjobbágyság Gordas *generatióját*, akik 1356-ban mutatták be szabadságaikról szóló oklevelüket I. Lajos királynak. A nemzetségről ugyanakkor a továbbiakban nem hallunk. (SZEBERÉNYI 2012, 303.) A később Zágráb megyébe olvadt Gora *comitatus* „hat nemzetségére” lásd: SZEBERÉNYI 2010, 239-245. Szintén összefoglalóan csak „kis szlavón nemzetségeket” említ Györffy György az Árpád-kori *genusokról* készített összefoglaló táblázatában Körös megye esetében. (GYÖRFFY 2000, 257.)

⁷⁹ Karácsonyi János a szlavóniai várjobbágy nemzetségekkel nem foglalkozott külön, munkájának „tótországi” *genusokról* készült része a Körös megyei nemek között egyetlen várjobbágysági *generatiót* sem hoz. Azonban összefoglalóan úgy véli, hogy a Drávától délre élő nemzetségek eredetét a „*délszlávoknál annyira elterjedt háziközösségnél*” kell keresni és ezért álltak fenn akkor is, amikor az ország többi részén már régen családokká váltak szét a *genusok*. (KARÁCSONYI 1995², 1107.)

⁸⁰ A nemzetségnevek használata a nemesség körében a 14. századtól kezdve nem volt gyakori, csak különleges esetekben éltek vele, amikor valamiért fontosnak tartották, hogy hangsúlyozzák nemzetségi hovatartozásukat. (SLÍZ 2008 191-192.)

⁸¹ ZSOLDOS 1999, 158-passim.

Szlavóniában az általános fejlődés azonban máshogy alakult. Várjobbágyok elleni statuspert, melyben földjüket várjobbágyi állásukra hivatkozva szeretnék volna tőlük elperelni, nem ismerünk.⁸² Társadalmilag eltérő megítélésüket tetten érhetjük Lackfi István bán 1352-ben kelt oklevelében is, melyben a bán a *generalis congregatió*n részt vevő nemesek véleményének kikérése után írásba foglalta, hogy a nagykemléki nemesek esküje egyenértékű a többi nemes esküjével.⁸³ A körösi és a kemléki várszervezethez tartozó várjobbágyok helyzete abból a szempontból különleges volt, hogy a területeket az uralkodók saját kezelésükben tartották a középkor nagy részében. Szlavóniára a 12-13. században jellemző volt, hogy a várispánságok sűrűn egymás mellett helyezkedtek el, a 14. századból ismert, nagy területű Körös és Zágráb megyéket az Árpád-korban még hiába keressük. Körös és Kemlék várispánságából arra sem ismerünk példát, hogy várföldet várjobbágyokkal együtt adományozott el az uralkodó, vagy várjobbágyoknak adomány miatt kellett volna elhagyniuk birtokukat. Az Árpádok korában az örökös nélkül elhunyt *iobagio castr*i birtokával viszont szabadon rendelkezett a király. A várszervezet felbomlása nem múlt el nyomtalanul Szlavóniában sem; a korábbi várispánságok helyén kialakult Körös és Zágráb megye. Azonban Kemlékben és Körösben a várispánsági szervezet részlegesen működőképes maradt, a *comes terrestres*ek a várföldek felett joghatósággal rendelkeztek. Körösben a nemzetségek létrehozásának okát egyfajta birtokvédelmi koncepcióban láthatjuk, hasonlóan a Drávától északra létrejött nemesi és várjobbágyi nemzetségekhez. Vagyis a várjobbágy családok a körökben fontos tisztséget betöltő személytől való származásukkal igazolták családjuk helyi értelemben vett ősi voltát, ezzel pedig jogukat birtokukhoz. A nemzetségi szervezet létrejöttének vérségi alapjait tagadni nem lehet, hiszen arra a Máté nemzetség esetében példával is tudunk szolgálni. Az azonban nem lehetetlen, hogy az egyes nemzetségekbe olyan családok is bekerülhettek, akik csak leányágon vagy esetleg csupán fiktíven kapcsolódtak a *genus* őisével vérségi kapcsolatot is fenntartó ághoz/ágakhoz. Felmerült a gyanú, hogy a nemzetségek csak később, tervezetten létrehozott adózási közösségeket jelentettek csupán, hasonlóan a jászok közösségeihez. Források hiányában jelenleg nem lehet eldönteni, hogy az adófizetési kötelezettségüket mikortól teljesítették nemzetségeként a körösi várjobbágyok, hiszen az első adatunk erre nézve a 15. század elejéről származik. Így jelenleg nem eldönthető a kérdés, hogy a 14. század elején feltűnő nemzetségek már ekkor is együtt fizették-e az adót, vagy ez a *genus*ok legkorábbi említése és az adóterhük nemzetségi keretben történő megfizetéséről megemlékező, 1408-ban kelt első oklevél között eltelt csaknem száz évben alakult ki.⁸⁴

⁸² Ellenben ismerünk olyan esetet, melyben pont a várjobbágyi állás védte meg birtokosi voltában a rokonságot, melyet hamisan vádoltak azzal, hogy a várnépek közé tartoznak. (1360. nov. 16. DF 267980. CDCr XIII. nr. 51.) Illetve ismerünk olyan esetet is az Árpádok korából, amikor várnépbeliek vesztek el földjüket, mert azt uralkodó eladományozta. (1268. CDCr V. nr. 941.)

⁸³ CDCr XII. nr. 96.

⁸⁴ A körösi várjobbágyok nemzetségei és a jászok adózási közösségei közötti párhuzam gondolatának felvetését Weisz Boglárkának köszönöm. A körösi várjobbágyok esetében az adókötelezettség minden bizonnyal a birtokukban lévő földet terhelte. Van néhány olyan eset, amikor a földet eladó várjobbágyok fizették a továbbiakban is a már tulajdonukban nem lévő ingatlan után járó adóterhet. A körösi várjobbágyok nemzetségeinek egy tagban való birtoklását a fentiekben már láttuk, ez tette lehetővé az egyes ingatlanok fekvésének meghatározását oly módon, hogy azok mely nemzetség birtokán fekszenek. Ezek együttesen mutat(hat)nak a felé, hogy a

A körösi várnemeseket Luxemburgi Zsigmond 1430-ban emelte az országos nemesség soraiba kemléki társaikkal együtt. A körösi nemzetségek egyik utolsó említése 1449-ből származik, amikor Cillei Ulrik szlavón bán előtt „*nobiles quatuor generationum Prelsa, Hegen, Chwethke et Matheus*” nyugtatják Ost Jánost, feleségét: Katalint és lányát: Borbálát az elhunyt Maróti Jánosnak és fiának: Lászlónak járó 6000 forint lefizetéséről.⁸⁵ A *genu-*sok eltűnésének egyik oka lehetett a várnemesek betagozódása a megyei nemesség alsóbb részébe, ahol már egy ideje leáldozott a nemzetségnevek divatja, a korábbi *generatiók* családokká szakadtak szét, megszűntek az őket összekötő szoros kötelékek. A várnemeseknek, immár országos nemesekként semmi érdekük nem fűződött hozzá a továbbiakban, hogy a nemzetségi kötelékeket ápolják.⁸⁶

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

AOKLT.	<i>Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.</i> Főszerk. Kristó Gyula. Budapest-Szeged, 1990-
CDCr	Tadija Smičiklas et al.: <i>Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie ac Slavonie. I-XVIII</i> , Zagreb, 1904-1990.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
Diplomatarium	B. Halász Éva, Suzana Miljan: <i>Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium.</i> Budapest-Zagreb, 2014.
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
IVÁNYI, Teleki	Iványi Béla: <i>A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára.</i> Szeged, 1931.
Reg. Arp.	Szentpétery Imre, Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. <i>Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II.</i> Budapest, 1923–1987.
ZsO.	Zsigmondkori oklevéltár. Budapest, 1951-

nemzetség a tárgyalt várjobbágyságok esetében adózási közösség is volt, de az jelenleg eldönthetetlen, hogy a nemzetségre, mint meglévő szervezetre épült-e rá az adózási kötelezettség, vagy az adózási közösségeket kezdték el utóbb nemzetségeknek nevezni.

⁸⁵ 1449. okt. 17. (IVÁNYI, Teleki nr. 208.)

⁸⁶ Itt szeretném megemlíteni, hogy a kemléki várispánságban a helyzet másképpen alakult, ott a 16. század elején a Kemlék környékén lakó nemesek közösségeként léptek fel. (DL 104225.)

SZAKIRODALOM

- B. HALÁSZ 2010 B. Halász Éva: A körösi comes terrestrisek tevékenysége a XV. században. In: „*Fons, skepsis, lex*”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010.
- B. HALÁSZ 2012 B. Halász Éva: A körösi várjobbágyok a 13-15. században. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7.* Szerk. Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2012.
- B. HALÁSZ 2015. B. Halász Éva: *From castle warrior to noblemen. Case Study - The History of Descendants of Comes Pezke.* (megjelenés alatt)
- ENGEL 2003 Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 2003.
- ERDÉLYI 2013 Erdélyi László: *A magyar lovagkor.* Máriabesenyő-Gödöllő, 2013.
- FÜGEDI 1999 Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Budapest, 1999.
- GERICS 1966 Gerics József: A Tátony nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történelmi Szemle* 9 (1966/1) 1-24.
- GERICS 1967 Gerics József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967/5-6) 583-598.
- GYÖRFFY 1959 Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről: a nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára.* Budapest, 1959.
- GYÖRFFY 1966 Györffy György: Egy krónikahely magyarázatához. *Történelmi Szemle* 9 (1966/1) 25-35.
- GYÖRFFY 2000 Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 2000.
- KARÁCSONYI 1995 Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest, 1995.
- KRISTÓ 1983 Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1983.
- LEXICON *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára.* I–V. Kiad.: Boronkai Iván et alii. Budapest, 1987–1999.
- SLÍZ 2008 Slíz Mariann: Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104 (2008) 186-196.

- SZEBERÉNYI 2010 Szeberényi Gábor: A gorai comitatus a XIII. században. Megjegyzések a „hat gorai nemzetség” és a Baboníc-ok korai történetéhez. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk. G. Tóth Péter, Szabó Pál. Szeged, 2010.
- SZEBERÉNYI 2012 Szeberényi Gábor: A rojcsai prediálisok a 13-14. században. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk. Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2012.
- TRINGLI 2000 Tringli István: Ákos sátorhelye - Ákosudvarhelye. In: *„Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendősk Makke Ferenc tiszteletére.* Szerk. Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2000.
- WERTNER Wertner Mór: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I-II. Temesvár, 1892. (Hasonmás: Budapest 2010)
- ZSOLDOS 1996 Zsoldos Attila: Nemzetségek és honfoglalók. In: *Honfoglaló őseink.* Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996. 176-194.
- ZSOLDOS 1999 Zsoldos Attila: *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből.* /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26./ Budapest, 1999.

Abstract

The kindreds of the castle warriors of county Križevci

In the medieval Slavonia, in county Križevci two castle district: Križevci and Kalnik could preserve at least part of their independence in the 14th century. The status of the castle warriors (later castle nobles) belonged to them was different, then the status of the iobagiones castri northern the river Drave.

The castle warriors of county Križevci had four kindreds (genus, generatio): the Hegen, the Prelsa, the Cueth and the Mattheus (Máté) kindred. The real or supposed forefathers of them held the main office in the castle district of Križevci in the 13th century, all of them were comes terrestris. The names of the kindreds appeared in the 14th century. All of the castle warriors belonged to one of this four kindreds. The kindreds played roll in the ownership and the tax-paying of the iobagiones castri.

The paper analyses the system of the generations among the castle warriors of Križevci and its effect to the ownership, the tax-paying, the warfare etc. of the iobagiones castri.